

Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı*

- The Art of Paronomasia in Arabic Language and Rhetoric-

Ayşe Meydanoğlu**

Atf/Citation: Meydanoğlu, Ayşe. "Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı/The Art of Paronomasia in Arabic Language and Rhetoric". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2019-1): 155-167.

Öz:

Bir edebiyat terimi olan cinâs, anlamları farklı olmak şartıyla yazılışları aynı yahut benzer olan kelime ya da kelimeleri nazım ya da nesirde kullanma sanatını ifade eder. Arap dili ve belâgatında lafza dayalı süsleme sanatlarından biri olan cinâsın, etkili söz söyleme sanatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dinleyeni cezbeden, lafızlar arası uyum sebebiyle kulağa oldukça hoş gelen cinâs, edebi anlatımlarda tercih edilen edebi sanatlardan biridir. Belâgat kitaplarında farklı açılardan tasnife tabi tutulan cinâs, genellikle cinâs-ı tam ve cinâs-ı gayr-ı tam olmak üzere ikiye ayrılarak değerlendirilmiştir. Cinâs-ı tam, cinâsı meydana getiren kelimelerde vucûhu erba'a denen hareke, sayı, çeşit ve tertip yönünden uyumun olduğu cinâs çeşididir. Bununla birlikte kelimeler arasında vucûh-u erba'adan (hareke, sayı, çeşit ve tertip) biri bozulduğunda, tam olmayan cinâs meydana gelir. Dolayısıyla cinâsın meydana geldiği harflerin hareketlerinde, noktalarında, sayılarında, çeşidinde ve tertibinde bir farklılık varsa bu durumda tam olmayan cinâs söz konusu olur. Kullanımıyla söze estetik değer katan cinâs sanatı hakkında belâgat âlimleri çeşitli uyarılar yapmışlardır. Bunlardan en önemlisi yazılışı aynı olan bu kelimelerin, anlam karmaşasına yol açabileceği endişesidir. Ayrıca cinâsın doğal olarak, yani zorlama olmadan yapılması ve sadece sanat olsun diye yapılmaması, bu sanatın kullanımıyla ilgili yapılan uyarılar arasındadır. Bu çalışmada, edebi söylemlerde kullanılan ve estetik değeri yüksek olan cinâs sanatı çeşitleriyle birlikte izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada konuya örnek olacak nazım ve nesir örnekleri, ilgili cinâs çeşidini temsil etmesi açısından dikkatle seçilmiştir. Böylece belâgatın bir kolu olan bed'i ilminin "lafza dayalı süsleme sanatlarından" kabul edilen cinâs sanatı detaylı olarak tanıtılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Sanat, Bed'i İlmi, Cinâs-ı Tam, Cinâs-ı Gayr-ı Tam.

Abstract:

A literary term, paronomasia states the art of using word or words with the same or similar spelling but different meaning in verse or prose. Paronomasia, which is one of the literary devices depending on utterance in Arabic language and rhetoric, can be said to have an important place in the art of eloquence. Paronomasia, which allures the listener and sounds beautiful due to the harmony

* Bu makale, 19- 21 Nisan 2018 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi'nde düzenlenen 2. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, ameydanoglu@firat.edu.tr, ORCID 0000-0002-5333-8510.

among the utterances, is one of the literary devices preferred in literary expression. Classified by different perspectives in the books of rhetoric, paronomasia has mostly been evaluated by being divided into two as complete and incomplete paronomasia. Complete paronomasia is the type when there is harmony between the words forming the paronomasia in terms of harakah, number, type and order, which is called four aspects. Nevertheless, when one of the elements of the four aspects (harakah, number, type and order) is broken between the words, incomplete paronomasia occurs. Accordingly, if there is a difference between the letters forming the paronomasia in terms of their harakah, point, number, type and order, the result is incomplete paronomasia. Rhetoric scholars have made some warnings about the art of paronomasia adding aesthetic value to expression. The most important one of these warnings is the concern that having the same spelling, these words may lead to ambiguity. Among the warnings having been done about the use of this art is the idea that paronomasia must be used naturally, that is without forcing, and it must not be done only as art. In this study, paronomasia, which is used in literary discourses and which has a high aesthetic value, is tried to be explained together with its types. In the research, the examples of verse and prose are carefully chosen in representing the related type of paronomasia. In this way, the art of paronomasia, accepted as one of the "literary devices depending on utterance" of Bed'i discipline, which is a branch of rhetoric, can be introduced in detail.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Art, Bed'i Discipline, Complete Paronomasia, Incomplete Paronomasia.

1. GİRİŞ

Çeşitli tanımları olmakla beraber belâgat, dil âlimleri tarafından, edebî olmak şartıyla mukteza-i hâle (durumun gereğine) uygun olarak güzel söz söylemek şeklinde tanımlanmıştır.¹

Dil âlimleri, bir ifadenin belîğ olabilmesi için üç önemli özelliğe sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Birincisi, kurulan cümlelerin insanın ruhunda güzel bir etki bırakmasıdır. Bilindiği üzere insan fitratı, güzel şeylere yönelir, onlarla huzur bulur ve onlardan etkilenir. Dolayısıyla insan ruhunda etki bırakacak bir tarzda söylenmiş söz, muhataba ulaşır ve böylece düşünce, muhataba en iyi şekilde aktarılır. İkincisi, söylenen kelime ve cümlelerin Arap dili kurallarına uygun olmasıdır. Bu özellik de ifadeleri etkileyici ve güzel kılan unsurlardan biridir. Üçüncüsü ise sözün belîğ olması, muktezây-ı hâle uygun olmasıdır. Yani bir ifade, muhatap alınan kişi ya da kitlenin anlayış seviyesine uygun olmalı, muhatap kitle söylenenleri anlayabilmelidir. Aksi halde aktarıl-

¹ Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeyhe (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1424/2004), 7: 8,9; Muhammed 'Ali et-Tahânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, thk. Refik el-'Acem, Ali Dahrûc, Abdullah el-Hâlidî, Corcî Zeydân (Beyrut: Mektebeti Lübnân nâşirûn, 1996), 1: 128; Abdulazîz 'Atik, *İlmu'l-bedi'* (Beyrut: Dâru'n-Nahdatu'l-'Arabiyye), ts., 196. Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'l-vâdihâ*, (Mısır: Dâru'l-meârif, 1959), 8, 9.

mak istenen duygu ya da düşünce hitap edilen kişilere ulaşmaz. Muhataba aktarılamayan bir kelâmın da beliğ olduğu söylenemez.²

Belâgat hem mütekellimde (konuşanda) hem de kelâmında (sözde) bulunan bir özelliktir. Yani bir kişi için 'beliğ bir insandır' denildiğinde, onun duruma uygun olarak edebi ve güzel söz konuşan bir kişi olduğu ifade edilmek istenir. Bir söz için 'beliğ' vasfı kullanıldığında ise cümleleri ve içeriği edebî olan, muhatabın hâline ve duruma uygun kullanılmış kelâm kastedilir.³

Belâgat kuralları hem şiirde hem de nesirde dikkat edilen ve gözetilen kurallardır. Öteden beri sadece şiirde değil resmi yazışmalarda, şahsî mektuplarda, günlük ve hatırat türü yazılarda bile belâgat kurallarına dikkat edildiği görülmüştür.⁴ Çünkü beliğ söz, düşünce veya duygu ifade edilirken muhatapta beklenen etkininin görülebilmesinde adeta sihirli bir değnek görevi görür. Hz. Peygamber'in (a.s.) إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا "bazı beliğ sözler sihir gibidir" (Buhârî, "Nikâh", 47) hadisinde de bu hakikate vurgu yapıldığı düşünülebilir.

Beliğ uslûb, vehbî ve kesbî iki kanadı bulunan bir kuş gibi düşünülebilir. Bu yetenek bir yönüyle doğuştan gelen (Allah vergisi) bir özellik iken öte taraftan kesbidir; sonradan kazanılan, öğrenilen bir niteliğe sahiptir. Belâgat kuralları, bu kesbî kanadın özünü oluşturan kurallar bütünüdür.⁵

2. CİNÂS SANATI

Etkili söz söyleme sanatının önemli türlerinden biri olan ve gerek şiirde gerekse nesirde tecih edilen söz sanatlarından biri de cinâstır. Cinâs, sözlükte iki şeyin benzemesi anlamında kullanılır.⁶ Bir edebiyat terimi olarak cinâs, yazılış ve okunuş bakımında aynı ya da benzer olan kelimelerin bir arada kullanılmasıyla yapılan söz sanatıdır.⁷

² Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûmuhâ*, (Dimeşk: Dâru'l-kalem 1412/1996), 1: 19, 20.

³ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrâhmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1424/2003), 13.

⁴ Menemenlizâde Mehmet Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı -Belâgat-*, Hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Vedat Ali Tok (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013), 13.

⁵ Menemenlizâde, *Belâgat*, 13.

⁶ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn b. Manzûr Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, "cns", *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebellâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzulî (Kahire: Dâru'l-meârif, 1431/2010), 13: 700.

⁷ Menemenlizâde, *Belâgat*, 248; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü* (İstanbul: Dergah Yay., 2010), 252.

Cinâs sanatının daha iyi anlaşılması için öncelikle Türk Edebiyatı'ndan birkaç örnekle konuya başlamanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Verilen örneklerde cinâs sanatı çeşitli formlarıyla kullanılmıştır.

Yunus Emre'nin, "Ayırma beni senden yaradan, Düşüm ölürüm ben bu yaradan" dizesindeki birinci yaradan ifadesiyle Allah (c.c.), ikinci yaradan ifadesiyle, yaralanma fiilinden bir kelime kullanılmıştır. "Her nefeste işledim ben bir günâh, bir günâh için demedim bir gün âh" dizesinde günâh ve gün âh ifadelerinde cinâs söz konusudur. "Eyvâh ne yer ne yâr kaldı, gönlüm dolu âh u zâr kaldı" (Abdülhak Hamid) dizelerindeki yâr ve zâr kelimeleri de bu sanata örnektir. "Bu kesvet dünyasında kalmadı özlediğim / Namaz vaktinden başka yolunu gözlediğim" (Necip Fazıl) dizelerindeki özlediğim ve gözlediğim kelimelerinde de cinâs sanatı bulunmaktadır.⁸

Cinâs sanatı hem anlam hem de ahenkle ilişkisi bulunan bir sanattır. Belâgat âlimleri, bu sanatın örneklerini detaylı olarak incelemişler ve cinâsın alt gruplarını oluşturarak onları adlandırmışlardır. Ancak belâgat eserleri arasında, gerek cinâsın kapsamı ve gerekse türleri arasında tam bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Meselâ Kazvîni (v. 739) *ıştikak*,⁹ *şibh-i یشtikâk*¹⁰ ve *kalbi*¹¹ de cinâsın türleri arasında zikretmiştir. Yani ona göre kısmî ses benzerlikleri de cinâsa dâhildir.¹² Bu durumda divân edebiyatındaki şu dizeler de cinâstan kabul edilmiştir.

"Ne sayarsın bana meşâğilini

Öyle şeylerle ıştiğâl edemem" (Nâcî) beytindeki meşâğil ve یشtiğâl kelimeleri, aynı kökten gelmeleri sebebiyle;

"Câniler içinde kaldı Nâcî

⁸ Coşkun, *Sözün Büyüsü*, 255.

⁹ Burada یشtikaktan maksat, nesir veya nazımda, aynı kökten tüyen kelimelerin bir arada kullanılmasıdır. فَأَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ (er-Rûm 30/43) ayetindeki أَقِمَّ ve الْقَدِيمِ kelimeleri aynı kökten gelmiş ve bir arada kullanılmıştır.

¹⁰ "Şüphesiz ben sizin yaptığımız bu çirkin işe kızanlardanım" (eş-Şu'arâ 26/168) ayetindeki قَالَ ve قَالَين kelimelerinin "kâf", "illet harfi" ve "lâm" harflerinde aynı olmaları şibh-i یشtikâka örnektir. Bu kelimeler şekilsel olarak aynı kökten türemiş izlenimini verseler de قَالَ fiili ق و ل kök harflerinden türemiş, قَالَين ise ق ل ي harflerinden meydana gelmiştir. قَالَين kelimesi burada buğzedenler, kızanlar anlamına gelmektedir.

¹¹ Harflerinin cümle içindeki sıralaması farklı olan iki kelimenin bir mısradaki kullanılması kalbe örnektir. فَتَحَ ve حَتَفَ kelimeleri gibi.

¹² Celâluddîn Muhammed b. Abdurrâhmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh* (Pakistan: Mektebetu'l-bușrâ, 1431/2010), 133.

Tahlîsine yok mu bir duâcı” (İstîlâh-ı Edebiyye) beyitindeki cânî ve Nâcî kelimeleri جنى ve نجى kelimelerinden türemeleri ve iki kelime arasında kalb (yer değiştirme) olması sebebiyle cinâstan sayılmıştır.¹³

3. ARAP DİLİ VE BELÂGATI'NDA CİNÂS SANATI VE ÇEŞİTLERİ

Arap belâgatında cinâs, anlamları farklı olmak şartıyla yazılışları aynı yahut benzer olan kelimeleri nazım ya da nesirde kullanma sanatını ifade eder.¹⁴

Arapça'da cinâsın söz konusu olduğu kelimenin isim- fiil- harf olması göz önüne alındığı gibi harflerin harekelerinde, sayısında, çeşidinde ve tertibinde farklılığın bulunmasına göre cinâs, farklı adlarla adlandırılmıştır.

Cinâs, vucûhu erba'a denen hareke, sayı, çeşit ve tertip yönünden uyumun olup olmaması dikkate alınarak tam cinâs ve tam olmayan cinâs olmak üzere temelde iki kısma ayrılmıştır.¹⁵

3.1. Tam Cinâs:

Harfleri, vucûhu erba'a açısından tam bir ittifak içerisinde olan kelimeler tam cinâsı oluşturur.¹⁶ Tam cinâs da cinâsın söz konusu olduğu kelimelerin bir ya da birden fazla olması göz önüne alınarak basit ve mürekkep cinâs olmak üzere ikiye ayrılır.

3.1.1. Basit Cinâs:

Cinâsın vuku bulduğu ifadelerin ikisi de tek bir kelimedenden oluşuyorsa buna basit cinâs adı verilir. Bu cinâs da iki kısma ayrılır.

3.1.1.1. Mümasil Cinâs:

Bir ibarede ismin isimle, fiilin fiille teşkil ettiği cinâs çeşididir.¹⁷

عَبَّاسٌ عَبَّاسٌ إِذَا احْتَدَمَ الْوَعْيُ وَالْفُضْلُ فَضْلٌ وَالرَّبِيعُ رَبِيعٌ

¹³ Menemenlizâde, *Belâgat*, 250.

¹⁴ Ebû 'Ali el-Hasan b. Raşîk el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Suriye: Dâru'l-ceyl, 1353/ 1934), 1: 321; Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 12: 75; Kazvîni, *el-İdâh*, 288; Subkî, Bahâuddîn es-Subkî, *'Arûsu'l-efrâh fi şerh-i Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetu'l 'asriyye, 1423/2003), 2: 282; Habenneke, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, 2: 485.

¹⁵ Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 283.

¹⁶ Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 283.

¹⁷ İbn Raşîk, *el-'Umde*, 1: 321; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 284

“Abbas (b. Fazl el-Ensârî), savaş şiddetlendiği zaman aslanların bile kendisinden korkup kaçtığı bir aslandır. Fazl (b. er-Reb'î b. Yunus), ihsan (fazilet sahibi); Reb'î (b. Yunus) de bahar yağmuru gibi boldur.”¹⁸

Verilen örnekte عباس ve ربيع kelimelerinden her biri iki farklı anlamda kullanılmıştır. Bu kelimelerin üçünde de cinâs söz konusu olan kelimeler isimdir. İlk anlamlarında isim, ikinci anlamlarında ise cins isim olarak kullanılmıştır.

3.1.1.2. Müstevfâ Cinâs:

Cinâsı meydana getiren kelimelerden birinin isim, diğerinin fiil veya edat olması halinde meydana gelen cinâstır.¹⁹

وَسَمَّيْتُهُ يَحْيَىٰ لِيَحْيَىٰ فَلَمْ يَكُنْ إِلَيَّ رَدٌّ أَمْرٌ اللَّهُ فِيهِ سَبِيلٌ

“Yaşasın diye ona Yahya ismini koydumsa da (bunda) Allah'ın emrine karşı bir yol olmadı.”²⁰ Verilen örnekte birinci يحيى kelimesiyle özel isim, ikincisi ile "yaşamak" anlamında fiil kastedilmiştir.

3.1.2. Mürekkeb Cinâs:

Cinâslı ibarelerden biri veya her ikisi, iki veya daha fazla kelimedenden meydana gelirse bu tür tam cinâslara mürekkeb cinâs adı verilir.²¹ Mürekkeb cinâs, cinâsın meydana geldiği ifadelerin telaffuz veya yazıda uyum sağlayıp sağlamamaları açısından üçe ayrılır:

3.1.2.1. Müteşâbih Cinâs:

İmlâları ve okunuşları birbirine uyan lafızların meydana getirdiği mürekkep cinâslara müteşâbih cinâs denir.²²

إِذَا مَلَكَ لَمْ يَكُنْ ذَا هَيْبَةٍ فَدَعَا فَدَوْلَتْهُ ذَاهِبَةٌ

“Hükümdar, bağış yapan biri değilse onu bırak. Zira devleti yok olmaya mahkûmdur.”²³

Bu örnekte birinci ذَا هَيْبَةٍ "bağış sahibi" ifadesi ذَا ve هَيْبَةٍ kelimelerinden oluşmuştur. İkinci ذَاهِبَةٌ "gidici" kelimesi ise tek bir kelimedir. Her ikisi de imlâ

¹⁸ İbn Raşîk, *el-'Umde*, 1: 322; el-Cârim ve Emin, *el-Belâgatü'l-vâdîha*, (Mısır: Dâru'l-meârif, 1959), 265; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2: 489.

¹⁹ Nevîrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 7: 79; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 284

²⁰ Kazvînî, *el-İdâh*, 289; el-Cârim ve Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdîha*, 263.

²¹ Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 284

²² Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 285

²³ Sirâcuddîn Ebî Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Naîm Zerzur (Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- 'ilmiyye, 1407/ 1987), 430; Kazvînî, *el-İdâh*, 290.

ve okunuş açısından aynı olmakla beraber birinci *دَا هِبَةً* ifadesi iki kelimedenden oluştuğu için bu örnekte müteşabih cinâs vardır.

3.1.2.2. Mefrûk Cinâs:

Okunuşları aynı ancak imlâları farklı olursa buna mefrûk cinâs denir.²⁴

سَلِّ سَبِيلًا إِلَى النَّجَاةِ وَ دَعُ دَمْعَ عَيْونِي تَجْرِي لَهُمْ سَلْسِيلاً

“Kurtuluş için bir yol ara ve onlar için bir pınar gibi akan gözyaşlarımı bırak.”²⁵

Verilen örnekte cinâs vaki olan kelimelerden *سَلِّ سَبِيلًا* “yol ara” ifadesi iki kelimedenden oluşmuştur. Bu sebeple mürekkep cinâs başlığı altında değerlendirilir. Bununla birlikte cinâsın söz konusu olduğu iki ifade okunuş bakımından aynı ancak imlâ açısından farklıdır. *سَلِّ* ifadesindeki “lâm” harfi, *سَلْسِيلاً* “pınar” kelimesinde imlâ açısından farklılık göstermiştir. Dolayısıyla bu örnekte mefrûk cinâs bulunur.

3.1.2.3. Merfûv Cinâs:

Mürekkep cinâs iki kelimedenden değil de bir kelime ile bir başka kelimenin bir cüzünden oluşmuş ise bu tür mürekkep cinâslara merfûv cinâs adı verilir.²⁶

و الْمَكْرُ مَهْمَا اسْتَطَعْتَ لَا تَأْتِيهِ لِتَقْتَنِي السُّودَدَ وَالْمَكْرُ مَهْمَا

“Şeref ve fazilet sahibi olman için gücün yetse bile hile yapma.”²⁷

Bu örnekte, cinâs *والمكر* kelimesi ile *مهما* nın bir cüzü olan *مه* harfleri ile *والمكرمة* kelimeleri arasında olmuştur.

3.2. Tam Olmayan Cinâs:

Kelimeler arasında vucûh-u erba'adan (hareke, sayı, çeşit ve tertip) biri bozulduğunda, tam olmayan cinâs meydana gelir. Dolayısıyla cinâsın meydana geldiği harflerin hareketlerinde, noktalarında, sayılarında, çeşidinde ve tertibinde bir farklılık varsa bu durumda tam olmayan cinâs söz konusu olur. Bu cinâs çeşidi gayr-ı tam veya nâkıs cinâs olarak da adlandırılır.²⁸

3.2.1. Harflerin Hey'etinde Bir Farklılık Varsa:

Bu durumda cinâs ikiye ayrılır.

²⁴ Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 7: 77; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 285

²⁵ İbn Abdillâh Ahmed Şuayb, *Buhûsun menheciyyetun fî 'ulûmi'l-belâgati'l-'arabiyye* (Beyrut, Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1429/ 2008), 410.

²⁶ Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 7: 78

²⁷ Habenneke, *el-Belâgatu'l-'arabiyye*, 2: 490.

²⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 286; el-Cârim ve Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, 263.

3.2.1.1. Muharref Cinâs:

Cinâsı meydana getiren kelimelerdeki farklılık harekede olursa buna muharref cinâs adı verilir.²⁹

اللَّهُمَّ كَمَا أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَأَحْسِنْ خُلُقِي

“Allah’ım! Yaradılışımı güzelleştirdiğin gibi ahlâkımı da güzel kıl.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 403). Zikredilen hadîs-i şerifte خُلُقِي ve خَلْقِي kelimelerinde cinâs vardır. İki kelime arasında tek fark harekededir.

3.2.1.2. Musahhaf Cinâs:

Cinâsı meydana getiren kelimelerdeki farklılık noktalarda ise buna musahhaf cinâs adı verilir.³⁰

وَالَّذِي هُوَ يُطْعَمُنِي وَيَسْقِينِي ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي ﴿٨٠﴾

“O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da bana şifa verendir.” (eş-Şûrâ 26/ 79-80). Örnek olarak verilen ayet-i kerimede يَسْقِينِي ve يَشْفِينِي kelimelerinde cinâs söz konusudur. Bu kelimelerde bulunan س ve ش harfleri ile ف ve ق harflerinin noktalamaları farklıdır.

3.2.2. Harflerin Sayısında Farklılık Varsa:

Bu da dörde ayrılır.

3.2.2.1. Merdûf Cinâs:

Cinâsı meydana getiren iki kelime arasındaki farklılık, onlardan birinin başına gelen bir harf ziyadesinden kaynaklanıyorsa bu cinâsa merdûf cinâs adı verilir.³¹

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَى رَبِّكَ يُؤْمِنُ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

“Bacakların birbirine dolandığı zaman. O gün kişi ancak rabbinin huzuruna sevk edilir.” (el- Kiyâme 75/ 29- 30). Zikredilen ayet-i kerimede السَّاق ve الْمَسَاق kelimeleri arasında cinâs vardır. İki kelime arasındaki fark, المساق kelimesinin başında bulunan "mim" harfidir.

3.2.2.2. Mutarraf Cinâs:

Sonda bir harf ilavesi varsa.³²

²⁹ Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2: 286; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 491.

³⁰ Nevîrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 7: 79.

³¹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs* (İstanbul: Matbaâ-i 'Âmiri, 1309/1891), 448; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 493.

³² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2: 288; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 448.

تَضُولُ بِأَشْيَافِ قَوَاضٍ قَوَاضِبِ يَمْدُونُ مِنْ أَيْدِ عَوَاصِ عَوَاصِمِ

“Dostu koruyan, düşmanı kahreden güçlü ellerini uzatıp; iş bitiren, keskin kılıçlarla hücum ederler.”³³ Bu örnekte قَوَاضٍ ve قَوَاضِبِ kelimeleriyle عَوَاصِمِ ve عَوَاصِ kelimeleri arasında mutarraf cinâs söz konusudur. Cinâs vaki olan kelimeler arasında sonda bir harf ilavesi vardır.

3.2.2.3. Muktenef Cinâs:

Ortada bir harf ilavesi varsa.

مَنْ فَقَدَ بِالسُّكْرِ عَقْلَهُ كَيْفَ سَيَّرُهُ، وَاسْتَبِيحَ سِرَّهُ.

“Kim sarhoşluk sebebiyle aklını yitirirse, örttükleri açılır, sırları ifşa olur.”³⁴

Verilen örnekte de سَيَّرُهُ ve سِرَّهُ kelimeleri arasında sadece ortada bir "ta" harfi ziyadesi vardır.

3.2.2.4. Muzeyyel Cinâs:

Sonda birden fazla harf ilavesi varsa.³⁵

وَكُنَّا مَتَّى يَغْزُو النَّبِيَّ قَبِيلَةً نَصَلُ جَانِبَيْهِ بِالْقَنَا وَالْقَنَابِلِ

“Hz. Peygamber (a.s) herhangi bir kabile ile savaştığı zaman biz mızraklarla ve süvari alayıyla onun etrafını kuşatırdık.”³⁶ Verilen örnekte القَنَا ve القَنَابِلِ kelimelerinde cinâs vardır. Farklılık sondaki birden fazla harf ilavesindedir.

3.2.3. Harflerin Çeşidinde Farklılık Varsa:

Harflerin cinsinde farklılık olduğu takdirde bu cinâs iki kısma ayrılır. Cinâs-ı muzârî ve cinâs-ı lâhik.

3.2.3.1. Muzârî Cinâs:

Mahreçleri birbirine yakın, neveleri, şekilleri ve tertipleri aynı kalmak şartıyla yalnız harfler arasında farklılık bulunan lafızların meydana getirdiği cinâsa cinâs-ı muzârî denir.³⁷

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْتَوْنَ عَنْهُ

³³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 448; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 493.

³⁴ Zekeriyya Tünânî, *et-Teshîl li 'ulûmi'l-belâga* (Beyrut, Lübnan: Kitâb nâşirûn, 1431/ 2010), 129.

³⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 7: 78; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 288; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 494.

³⁶ Hassân b. Sâbit, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, Şerh: Abdülemîr Ali Mehennâ (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1414/ 1994), 187.

³⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 7: 79; Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 289; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2: 494.

“Onlar başkalarını ondan (Kur’an’dan) alıkoyarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar.” (el-Enâm 6/ 26). Ayet-i kerimede يَنْتُونُ ve يَنْهَوْنَ kelimelerinde cinâs vaki olmuştur. İki kelime arasındaki fark, mahreçleri birbirine yakın olan ها ve ء harfleridir.

3.2.3.2. Lâhik Cinâs:

Cinâslı kelimelerin harflerinin mahreçleri birbirinden uzak ise buna lâhik cinâs denir.³⁸

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

“insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!” (el-Hümeze 104/1). Zikredilen ayet-i kerimede هُمَزَةٍ ve لُّمَزَةٍ kelimeleri arasında cinâs vaki olmuştur. ل ve ء harflerinin mahreçleri birbirinden uzaktır.

3.2.4. Harflerin Tertibinde Farklılık Varsa:

Cinâslı kelimelerde harflerin sırası değişik olduğu takdirde burada cinâs-ı kalb vardır. Bu cinâs da kalb-i kül ve kalb-i b’az olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.4.1. Kalb-i Kül:

Cinâslı kelimelerden birisinin harfleri ters dizildiğinde diğerini oluşturuyorsa burada kalb-i kül vardır.³⁹

حُسَامُهُ فَتَحٌ لِأَوْلِيَاءِهِ، حُتْفٌ لِأَعْدَائِهِ

“Onun kılıcında, dostları için fetih, düşmanları için ölüm vardır.”⁴⁰
Verilen örnekte فتح kelimesi ters dizildiğinde حتف kelimesini oluşturur.

3.2.4.2. Kalb-i B’az:

Cinâslı kelimelerin bazıları veya bazı kelimelerin harflerinin tertip ve düzeni değişik olursa buna kalb-i b’az denir.⁴¹

اللَّهُمَّ اشْرُ عَوْرَاتِنَا، وَ آمِنْ رُوعَاتِنَا

“Allah’ım! Ayıplarımızı ört, korkularımızdan bizi emin kıl!” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2: 425). Verilen hadîs-i şerif’te عورات ve روعات kelimeleri arasında harflerin tertibi açısından farklılık bulunmaktadır.

³⁸ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 429; Nevîrî, *Nihâyetu’l-ereb*, 7: 79; Subkî, *’Arûsu’l-efrâh*, 2: 289; Habenneke, *el-Belâgatu’l-’Arabiyye*, 2: 495.

³⁹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 431; Subkî, *’Arûsu’l-efrâh*, 2: 290; Habenneke, *el-Belâgatu’l-’arabiyye*, 2: 496.

⁴⁰ Kazvîni, *el-Îdâh*, 289.

⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 431; Subkî, *’Arûsu’l-efrâh*, 2: 290; Habenneke, *el-Belâgatu’l-’arabiyye*, 2: 496.

4. CİNÂS SANATININ KULLANIMI HAKKINDA YAPILAN UYARILAR

Cinâs sanatının yerinde kullanımı ile ilgili en detaylı eleştiriyi Cürcânî'nin (v. 471) yaptığı görülmektedir. O, cinâs sanatı kullanılırken aynı anlama gelen iki lafızdan maksadın, muhatabın zihninde net olarak belli olması gerektiğini, aksi takdirde bu sanatın kullanımı sebebiyle anlam kargaşasının söz konusu olabildiğini ifade eder.⁴²

O, lafzî süsleme sanatlarıyla çok fazla meşgul olan ve eserlerinde bunlara sıklıkla başvurulanları "bu kişi sanki anlaşılmaq için konuştuğunu ve bir kapalılığı izah etmek için söz söylediğini unutmıştır" ifadeleriyle eleştirir. Ona göre lafızlar manaların hizmetkârıdır. Bir nesir veya nazımda arka arkaya çok fazla sayıda cinâs kullanmaktan uzak durulmalıdır. Aksi halde lafızlar süslenmeye çalışılırken, asıl gaye olan anlam ikinci plana atılmış olur.⁴³

Nevîrî (v. 733), güzel olan cinâsın az olan, nazım veya nesirde zorlanma olmaksızın kendiliğinden meydana gelen cinâs olduğunu söyler.⁴⁴

Subkî (v. 773) ise tekrar etmediği müddetçe cinâsın güzel olduğunu ifade eder.⁴⁵

Öyleyse cinâsı sanatının doğal olarak (kendiliğinden) yapılması ve çok sık kullanılmaması gerekir. Çünkü belâgatta sözün fesâhatını bozan durumlardan biri de tenafürdür. Bu kavram, bazı kelimelerin yan yana gelmesi ve sıklıkla tekrar etmesi sebebiyle sözün kulağı rahatsız etmesine, dile ağır gelmesine ve telaffuzunun zorlaşmasına sebep olan bir vasıf olarak tanımlanır. Mesela

و قبرُ حربٍ يَمَكَانِ قَفْرٍ و ليسَ قَرْبٌ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرُ

"Harb'in mezarı, ıssız bir yerdedir. Onun mezarının yakınında hiçbir mezar yoktur"⁴⁶ beyti قَفْرٌ ، قَبْرٌ ، قَرْبٌ ، حَرْبٌ kelimelerinin yan yana gelmesiyle söz kulağı rahatsız etmiş ve telaffuz zorluğuna sebep olmuştur.

⁴² Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 2: 7.

⁴³ Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 2: 9.

⁴⁴ Nevîrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 7: 82.

⁴⁵ Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2: 282.

⁴⁶ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Hayevân*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: 1386/ 1867) 6: 207; Şuayb, *'Ullûmu'l-belâga*, 25.

5. SONUÇ

Lafzî süsleme sanatlarından biri olan cinâs sanatına ayet, hadîs ve Arap kelâmında rastlamak mümkündür. Belâgatçılar tarafından çeşitli tanımları yapılan cinâsın çeşitleri hakkında da bir ittifak sağlanamamıştır. Bununla birlikte cinâsın sınırları konusunda da bir uyumdan söz edilemez. Bazı belâgatçılar, cinâsın kapsamını oldukça genişletmişler hatta harf benzerliklerini bile cinâstan saymışlardır.

Genel olarak cinâs çeşitlerini belirlemede vucûh-u erba'a açısından uyumun olup olmaması ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu uyumun sağlanması durumunda tam, sağlanamaması durumunda ise nakıs ya da gayr-ı tam cinâs söz konusudur.

Aynı ifadenin tekrarı olması sebebiyle kulağa hoş gelen bu sanata edebiyatçılar, anlam karmaşasına yol açabileceği kaygısıyla temkinli yaklaşmışlardır. Onlara göre cinâs doğal olarak ortaya çıkmamış ve zorlama ifadelerle yapılmışsa, estetik değerini kaybetmiştir. Dolayısıyla cinâsı, sırf sanat olsun diye yapmak ve zorlama kalıplarla konuşmayı doldurmak, sözün estetik değerine katkı yapmadığı gibi kıymetinin düşmesine neden olur.

Öyleyse lafızları itibariyle aynı olan veya birbirine benzeyen kelimeleri sadece sanat olsun diye ve zorlanarak aynı ibarede kullanmak, kelâma estetik bir değer katmadığı gibi anlam sahasında sıkıntıya sebep olur. Bu sebeple nazım veya nesirde kullanılan cinâs sanatı konusunda belâgat âlimleri temkinli bir tutum sergilemişler ve bu sanata çok fazla rağbet edilmemesi konusunda uyarıda bulunmuşlardır.

6. KAYNAKÇA

- 'Atik, Abdulazîz. *İlmu 'l-bedi'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdatu'l-'Arabiyye, ts.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. Thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Mısır: 1386/ 1867.
- Cârim, Ali ve Mustafa Emîn. *el-Belâgatü'l-vâdihâ*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Coşkun, Menderes. *Sözün Büyüsü*. İstanbul: Dergah Yay., 2010.
- Ersoy, Ersen." Fatih Devrinde Cinâs Ustası Bir Şair: Hafî" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 11 (2013), 195- 216.
- Habenneke, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. Dimeşk: Dâru'l-kalem 1412/1996.

- İbn Abdillâh Ahmed Şuayb. *Buhûsun menheciyyetun fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'arabiyye*. Beyrut, Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1429/ 2008.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebellâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzulî. Kahire: Dâru'l-meârif, 1431/ 2010.
- İbn Raşîk, Ebû 'Ali el-Hasan b. Raşîk el-Kayravânî el-Ezdî. *el-'Umde*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Suriye: Dâru'l-ceyl, 1353/ 1934.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrâhmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb. *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/ 2003.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrâhmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kazvîni. *Telhîsu'l-Miftâh*. Pakistan: Mektebetu'l-buşrâ, 1431/ 2010.
- Kılıç, Hulûsi ve Kâzım Yetiş. "Cinâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 12-14. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Menemenlizâde Mehmet Tâhir. *Osmanlı Edebiyatı -Belâgat-*. Hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Vedat Ali Tok. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.
- Nevîrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*. Thk. Müfid Kumeyhe. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2004.
- Öztoprak, Nihat. "Halk ve Divan Şiirinde Cinâs Sanatının Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1/1 (2000): 155- 174.
- Sekkâkî, Sirâcuddîn Ebî Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Naîm Zerzur. Beyrut: Dâru'l- kutubi'l- 'ilmiyye, 1407/ 1987.
- Subkî, Bahâuddîn. *'Arûsu'l-efrâh fi şerh-i Telhîsi'l-Miftâh*. Thk. Abdulhamîd Hendâvî, Beyrut: el-Mektebetu'l 'asriyye, 1423/2003.
- Tahânevî, Muhammed 'Ali. *Keşşâfu ıstîlâhâti'l-funûn ve'l- 'ulûm*. Thk. Refik el-'Acem, Ali Dahrûc, Abdullah el-Hâlidî, Corcî Zeydân. Beyrut: Mektebeti Lübnân nâşirûn, 1996.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*. İstanbul: Matbaâ-i 'Âmire, 1309/1891.
- Tûnânî, Zekeriyya. *et-Teshîl li 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut, Lübnan: Kitâb nâşirûn, 1431/ 2010.